

Explaining the element of cognition in narrative verses from a discourse perspective

Mansour Pirani*

Abstract

This article first explains the narrative verses as a subgenre, and explores the origin and source of the story that is implicitly and concisely mentioned in the narrative verses, then, it examines the relationship between the two from a discursive perspective (traditional discourse). From a cognitive perspective, language is a means of establishing communication and transmitting messages; From a discursive perspective, cognition also leads to the emergence of linguistic strategies and techniques. These techniques are constantly producing, multiplying, multiplying, shifting, transforming, deleting, and transferring or replacing other cognitions. Therefore, cognition is no longer just a way to transmit information, but rather an influential flow that acts to complete or complete the cycle of transmission. Accordingly, cognition, a type of discourse used, is realized in a coherent manner and can emerge and manifest in different types. These cognitive types pave the way for presenting different cognitive methods. Considering this, the present article, while introducing a specific type of narrative, which is evocative and in which a long historical, national, or mythological story or story is narrated in a concise manner, examines the origin and origin of this type of narrative. In this type of narrative, long stories become raw material and tools in the poet's mind to express lofty meanings with transcendent purposes or to present an important point; to receive it, discourse and cognition (= perception) must be used.

* Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (Corresponding Author), m_pirani@sbu.ac.ir,
ORCID: 0000-0002-0146-2907

Date received: 31/12/2023, Date of acceptance: 27/08/2024, Date Printed: 01/01/2026

Keywords: Narrative Verses, association' implicit' referential, ascendancy' Capacity, Elasticity.

Introduction

This article, first proposes and introduces a new literary genre (*narrative verses*); then examines the adaptive relationship between narrative verses and the original story or incident from which these verses originates and narrates that story or incident in a short and concise manner; and then, with a cognitive approach (recognizing myths that are suitable for witnessing examples) while mentioning examples from Persian literature, it discusses and examines the subject of this article, focusing on examples from the stories of Prophet Solomon and Prophet Adam^(PBUH). It should be mentioned that in discussing narrative verses, we do not mean narrative and narratology in its modern definition and meaning in the sense of theoretical and scientific knowledge (for example, narrative in the eyes of people like: Behrman, Greimas, Velas Martinz, Gérard Genette, Michael Toolan and other experts in the field of narrative and narratology), but rather what we mean by narrative verses are verses that contain a long story (heroic, historical, mythological, religious, national, etc.) that narrate the story/adventure in a concise manner. To understand the complete, accurate and correct meaning of the verse, it is necessary to refer to the original story in the sources used by the poet; Verses that are associative and evocative and have referential capacity and convince the narrator that a correct and accurate understanding of the text requires referring to the essence and totality of the story, not just a summary and a hint as is common in allusion; so that a more comprehensive understanding can be obtained through it, and the element of knowledge in this article means reception or the correct understanding in accordance with the space (sphere) of the text, in which the elements that form the basis of the story (especially those stories that have a mythological foundation) also play a role and are the factors that shape that text and are expressed in the words of the narrator in a concise and compact manner. To achieve this correct understanding and perception, it is necessary to discover the communication networks of the text in order to access the main source of the narrator's mind through them; This is the approach that opens the dialogue paths between the narrative verse and the original text. From this perspective, it is considered necessary to pay attention to the context or background in which the text was formed. For example, in the example below, the long historical-mythical story of the Prophet Solomon is told in a verse, and

67 Abstract

understanding the meaning of the verse requires understanding the myth, which the poet, knowing about, has included the entire story in this verse. To get its details and elaboration, one must refer to the original story in the original sources, For instance, in the verse:

As naught, I take Suleiman's seal-ring
in which sometimes Ahriman's hand shall be (Hafez; 1362: 328)

Parallels such as: Solomon's Jewel, Ahriman, narrate the historical-mythical story of the rule and the story of the ring of Solomon, which in order to obtain its details, we are forced to refer to the original story in reliable sources. Such as: Holy Quran: 49-56) (Tafsir Surābādi, Volume 3: (1772-1775) Tārikhe Balami: 559-592, and ...).

Materials & methods

This article, using an analytical-descriptive method, first introduces and then discusses and examines narrative verses, verses that narrate a long story or adventure that implicitly contains all the characteristics and features of a narrative in the scientific sense. And its materials are mythological, historical, or religious stories...

Discussion, Results

Topic of discussion and issue of this article is narrative verses. Narrative verses are short verses (in the form of one or two verses (and even sometimes a half a verse of poetry) that contain a great and long story; verses that are associative and meaningful. These verses, by using myths, legends and long stories, express deep and broad concepts, which is a sign of the dynamism of culture; and they evoke cultural structure, social issues and the distant past of history and civilization for the reader; The narrator connects the past to the present, and the narrator eliminates the temporal and historical distance, becoming in a way a companion and contemporary with the author, and a world as grand and expansive as myth and history is opened before his eyes. Therefore, in narrative verses, we are faced with a very compact and focused genre whose path to the reference is open in all dimensions and is constantly expanding and expanding, creating a compact cognitive space in the symbolic sphere.

The creative work of the poet is always based on lived experiences; it is an experience resulting from the interaction between the conscious essence of man and his environment, which leads to the functioning of human motivations and desires,

and is expressed in the form of perception, feeling and imagination. This type of knowledge is interpreted as poetic or mythical knowledge; mythical knowledge, by using inductive elements, brings the past to the present and places the audience in the process and flow of the general aspects of the story. Another point is that not only through verbs and other cognitive and inductive elements, but also through codes, they call us to refer to the whole story, and by studying the entirety of the text (the whole story), we reach a new, deep and precise knowledge of the thoughts, tendencies, and attitude of the speaker, which goes beyond the limits of allusion and code. In the present article, such verses are interpreted as narrative verses. Verses that have the characteristic that the text can be expanded or reduced to a title. This issue causes a change in structure and form.

Conclusion

In this article, while introducing a new literary subgenre, the following findings were obtained from the discussion and examination of materials on narrative verses:

- Referring to the original text of the poet's argument, in addition to providing us with more accurate and in-depth information about the subject of the discussion and the poet's poem;
- narrative verses, by requiring the audience to refer to the original text, also contribute significantly to removing ambiguity in understanding the meaning and clarifying the hidden aspects of meaning and concept.
- This makes it possible to understand the world of the text and the mind and mentality of the speaker, and also helps the speaker discover and receive new and eloquent points and concepts.

Bibliography

- Abu Ishaq Ibrahim ibn Mansour ibn Khalaf al-Niṣaburi (1382) *Stories of the Prophets*, edited by Habib Yaghmaei, Scientific and Cultural, Tehran. [in Persian].
- Abu Bakr Atiq Neishaburi (Surābādi) (1381) *Surābādi Tafsir (Tafsir al-Tafāsir)* edited by Ali Akbar. Saeidi Sirjani, Volume 3, Farhang Nashr e now, Tehran. [in Persian].
- Abu al-Futtoh Rāzi, Hussein ibn Ali (1376) *Rawd al-Jinan and Ruh al-Jinan in the Interpretation of the Quran*, edited by: Mohammad Jafar Yahaqi, Astān Quds e Razavi, Islamic Research Foundation, Mashhad. [in Persian].
- Ahmadi Bābak (1378) *Structure and Interpretation of the Text*, Vol. 4, Markaz Publishing House, Tehran. [in Persian].

69 Abstract

- Al-Hashemi al-Sayyid Ahmad (1999) *Jawaher al-Balagha fi al-Ma'ani wa al-Bayani wa al-Badi'*, recorded, verified and authenticated by Dr. Yusuf al-Sumaili; Al-Muktabah al-Masriya, Beirut, Lebanon. [in Persian].
- Atharinik-azm Marzieh (2014) "Analysis of Time and Time Indicators in Proverbs with a Semiotic-Semantic Approach, Case Study "Persian Language" *Linguistic Research*, No. 19, pp. 1-26. [in Persian].
- Atharinikazm, Marzieh (2019), *La culture et les points de vue dans les proverbes français et persans: De la sémiotique à la sémantique*, thèse soutenue sous la direction Pierre-Yves Raccah, Université d'Orléans.
- Bal'ami Abu Ali Muhammad ibn Muhammad (2001) *Balami History, Supplement and Translation of Tabari History, Correction and Footnotes of Muhammad Taqi Bahar (Malk-al-Shu'ara)*, by Mohammad Parvin Gonabadi, Zovar Publications, Tehran. [in Persian].
- Bärthes, Roland, and Lionel Duisit, (1975) *An Introduction to the Structural Analysis of Narrative*, *New Literary History*, Vol. 6, No. 2, On Narrative and Narratives, Published by: The Johns Hopkins University Press, pp. 237-272.
- Cuddon, J. A. (2007) *A dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Revised by: M. A. R. Habib, 5th ed, Blackwell Publishing and Wiley-Blackwell.
- Dilthey Wilhelm (2015) *Poetry and Experience*, Translated by Manouchehr Sanei Dareh-bidi, Qoghnoos Publications, Tehran. [in Persian].
- Ghani Ghasem (1375) *Tarikh asr Hafez*, discussion on the works, thoughts and circumstances of Hafez (Vol. 1), Vol. 7, Zovar, Tehran. [in Persian].
- Habib M. A. R. (2005) *A History of Literary Criticism, from Plato to the Present*, Blackwell Publishing Ltd.
- Hafez, Khajeh Shams-edin Mohammad (1983) *Divan of Hafez, Correction and Commentary: Parviz Natel Khanlari*, Kharazmi Publications, Tehran. [in Persian].
- Heydari Maryam (2007) *Study of Narrative Structure in Persian Ghazals*, *Quarterly Journal of Language and Literature*, Volume 11, Issue 31, June 2007, pp. 24-38. [in Persian].
- Homayee Jalal al-Din (1984) *Funun al-Balaghat wa Sanā'at al-Dabi*, vol. 10, Homā Publishing, Tehran. [in Persian].
- Homayee Shirazi (1983) *Diwan al-She'r*, vol. 2, edited by Ahmad Karami, Mā Publishing, Tehran. [in Persian].
- Jalal-edin Mohammad Balkhi (2008) *Ghazals of Shams Tabrizi, Introduction, Selection and Commentary: Mohammad Reza Shafi'i-Kadkani*, Sokhan, Tehran. [in Persian].
- Khorranshahi, Baha'uddin (2003) *Hafez is Our Memory*, Tehran, Ghatra Pub. [in Persian].
- Martinet, André (2003, 1er édition 1960). *Éléments de linguistique générale*. Paris, Armand Colin.
- Molāei Mohammad Sarvar (1368) *The manifestation of myth in the Divan of Hafez*, Toos Publications, Tehran. [in Persian].
- Meybodi Rashid al-Din Fazlullah (1997) *Kashf al-Seersar and Uday al-Abrar*, edited by Ali Asghar Hekmat, vol. 7, Amir Kabir, Tehran. [in Persian].

- Najm al-Din Rāzi (1994) *Mersad al-Ibad*, edited by Mohammad Amin Riahi, Scientific and Cultural Publications, Tehran. [in Persian].
- Peck John and Coyle Martin, (2002) *Literary Terms and Criticism* (How to Study Literature) 3rd edition, Publisher: Red Globe Press.
- Rouhani Reza and Ahmad Reza Mansouri (2007) Narrative ghazal and its origins in Persian poetry, Persian language and literature research, volume: 5, number 8, pp. 105-121. [in Persian].
- Ricoeur, Paul (2000) *Life in quest of Narrative*, translated by Babak Ahmadi, Markaz Publishing House, Tehran. [in Persian].
- Shafiei-Kadkani Mohammad Reza (2007) *Music of poetry*, 5th edition, Agh Pub, Tehran. [in Persian].
- Shafiei-Kadkani Mohammad Reza (2003) *Imagination in Persian poetry*, 5th edition, Agh Publ, Tehran. [in Persian].
- Shamisā Sirous (2007) *Dictionary of allusion*, Mitra Publications, Tehran. [in Persian].
- Shamisā Sirous (2009) *Hafez's notes*, Alam Publications, Tehran. [in Persian].
- Shams-ol-Ulama Garkani, Haj Mohammad Hossein (2008) *Abd-ul-Bada'e*, edited by Hossein Jafari, Ahrar, Tabriz. [in Persian].
- Taftāzāni, Sa'ad al-Din Mas'ud Omar (1422) *Al-Mutawwal*, Researched by Abdul Hamid Hindawi, Dar al-Kutub al-Ilamiyah, Lebanon, Beirut. [in Persian].
- Tolan Michael (2007) *Narrative Studies, A Critical Linguistic Introduction*, Translated by Fatemeh Alavi and Fatemeh Nemati, Samat Publications, Tehran. [in Persian].
- Tabari Mohammad Jarir (1383) *Tarikh Tabari "Tarih al-Rasul wa al-Muluk"* translated by Abul-Qasim Payandeh, Vol. 6, Asatir Publications, Tehran. [in Persian].
- Tabari Mohammad Jarir (1356) *Translation of Tafsir Tabari*, Vol. 1, 2, 5, unknown translator, edited by Habib Yaghmaei, second edition, Toos Publications, Tehran. [in Persian].
- Unknown author (1348) *Tafsir al-Quran*, corrected by Ali Rawāghi, Iran Foundation Publications. [in Persian].
- YarMohammadi Lotfollah (1991) *An Introduction to Discourse Studies*, Hermes Publishing, Tehran. [in Persian].

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی

منصور پیرانی*

چکیده

این مقاله نخست به تبیین ابیات روایی و کاوش در اصل و سرچشمه ماجرای که به‌طور ضمنی و فشرده در ابیات روایی آمده، می‌پردازد آنگاه رابطه میان این دو را از منظر گفتمانی (گفتمان سستی) بررسی می‌کند از دیدگاه شناختی، زبان وسیله‌ای برای ایجاد ارتباط و انتقال پیام، است؛ از منظر گفتمانی هم شناخت به بروز راهکارها و شگردهای زبانی منجر می‌گردد این شگردها مدام در حال تولید، تکثیر، تکثر، جابجایی، دگرگونی، حذف، و انتقال یا جایگزینی شناختی دیگر هستند، بنابراین دیگر شناخت صرفاً راهی برای انتقال اطلاعات نیست بلکه جریانی است تأثیرگذار که در جهت دادن به چرخه انتقال، یا کامل نمودن آن عمل می‌نماید براین اساس، شناخت، گونه‌ای گفتمان به کارگرفته شده، به شکلی منسجم تحقق می‌یابد و می‌تواند بصورت گونه‌های متفاوت ظهور و بروز پیدا کند، این گونه‌های شناختی راه را برای ارائه شیوه‌های شناختی متفاوت هموار می‌سازند باتوجه به این امر، مقاله حاضر ضمن معرفی نوع خاصی از گفته‌پردازی، که تداعی‌گر است و در آن، داستان یا سرگذشتی تاریخی، ملی، اساطیری بلندی به گونه‌ای فشرده روایت می‌شود؛ بررسی اصل و منشأ این گونه روایی را لازم می‌داند. در این نوع گفته‌پردازی، داستان‌های طولانی، در ذهن شاعر ماده خام و ابزاری می‌شود برای بیان معانی بلند با مقاصد متعالی یا طرح مطلبی مهم؛ که برای دریافت آن می‌بایست از گفتمان و شناخت (=دریافت) بهره گرفت.

کلیدواژه‌ها: «ابیات روایی»، «شناخت»، «ارجاعی»، «فرازمان»، «گفتمان»، «تداعی».

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران،

ORCID: 0000-0002-0146-2907 am_pirani@sbu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۶، تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۱۰/۱۱

۱. مقدمه

بحث اصلی این مقاله طرح و تعریف ابیات روایی (زیرگونه) و بررسی انطباقی رابطه میان ابیات روایی (Narrative verses) با اصل داستان یا ماجرای است که این ابیات، از آن سرچشمه گرفته و آن داستان یا ماجرا را بطور کوتاه و فشرده روایت می‌کنند. خاطرنشان می‌گردد که در بحث از ابیات روایی منظور ما روایت و روایت‌شناسی، در تعریف و مفهوم امروزی آن به معنای دانش نظری و علمی (مثلا روایت در نظر کسانی مانند: برمون، گرماس، ولاس مارتین، ژرار ژنت، یا مایکل تولان و دیگر صاحب‌نظران حوزه روایت و روایت‌شناسی نیست، (هرچند ابیات روایی هم اصول و معیارهای روایت‌شناسی جدید را ضمن خود دارد و قابل بررسی است) بلکه مراد ابیاتی هستند که ضمن خود داستان یا ماجرای را دارند که در منابع اصیل مضبوط است. ابیات روایی در پیوند با اصل داستان یا ماجرا گفتمانی را ایجاد می‌کند که از ذهن به عین راه می‌یابد یعنی از ذهنیت گفته‌پرداز به جهان متن (=عینیت) جاری می‌گردد، که اغلب ریشه و منشاء تاریخی یا اساطیری دارند و همانند روایت، روشی است برای شناخت.

براساس نظریه‌های ارتباط در زبان‌شناسی، هرگاه صحبت از شناخت به میان می‌آید بی‌درنگ ذهن ما به انتقال اطلاعات از مبدأ به مقصد یا از گیرنده به فرستنده معطوف می‌گردد از نظر معرفت‌شناختی گونه‌هایی دارد از قبیل: شناخت‌کنشی، شوشی، مکانیکی، توانشی، اسطوره‌ای و... مقاله حاضر ضمن معرفی نوع/گونه‌ای ادبی جدید، آن را از منظر گفتمانی و شناختی بررسی می‌کند. بهره‌مندی از اسطوره‌ها، قصه‌ها، داستان‌های قهرمانان و تاریخ ملت‌ها از دیرباز مورد توجه بوده‌است این گونه اسطوره‌ها و داستان‌ها با وجود دیرینگی و کهنگی‌شان؛ در ذات خود سرشار از طراوت، تازگی، زندگی، سازندگی و واقعیت‌هایی هستند از این رو نه فقط در پژوهش‌های ادبی/هنری مفید بوده و نتایج پربراری داشته، بلکه در رشد، شکوفایی و اصلاح سامان اجتماعی نقشی تعیین‌کننده دارند؛ چراکه به گفتمان میان‌متن‌ها منجر شده، باعث خوانشی تازه از متن‌ها می‌شوند. «خواندن، از نو آغاز کردن میراثی است که به متن امکان وجود می‌دهد؛ از این طریق معنای ضمنی/پنهان در متن آشکار می‌شود» (ریکور، ۱۳۷۰: ۶۴). ریکور دو وظیفه و نقش برای هرمنوتیک قائل است: یکی بازسازی و احیای پویایی درونی متن و دیگری حفظ قالب متن در فرارفتن از خود و فرافکنی به جهانی که از آن به مصداق/ارجاع تعبیر می‌کند (همان).

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۷۳

زندگی مادی و معنوی ملت‌هایی که در بستر تاریخ (زمان)، سردی و گرمی‌های روزگار را چشیده، فراز و نشیب‌های فراوان دیده‌اند با قصه‌ها، داستان‌ها و اسطوره‌ها در آمیخته‌است؛ در این میان زبان که عامل انتقال و وجه تمایز است اهمیت پیدا می‌کند؛ بنابراین توجه به رابطه میان زبان و روایت در ساختار متن از مسائل مهمی است چراکه در انتقال حقایق و مفاهیم بنیادین که ملت‌ها با آن زندگی کرده‌اند نقش دارد (Habib, 1984:717-722). زمان هم از مؤلفه‌های اصلی دخیل در آن است که در روایت، نمود و تبلور می‌یابد. شاعران و نویسندگان بنا بر اغراض و اهداف خود به صورت‌های متفاوتی از یک داستان یا قصه بهره‌برده‌اند اما این بهره‌مندی‌ها در حوزه‌های مختلف کاربرد، به هرگونه‌ای که باشد در جهت آگاهی‌بخشی و تکریم انسان به کار گرفته شده و بواسطه اعتبار و معروفیتی که دارند معنایی بسیار گسترده و مفهومی پیچیده را در یک یا دو بیت به زبان رمز و اشارت بیان می‌کنند. در واقع بواسطه آشنایی دقیق و عمیقی که از آن قصه/داستان دارد، پیام خود را بیان و داستان را به نحوی فشرده بازگویی کند چنان که در نمونه زیر شاعر با زبان رمز و اشارت از ماجرای عشق فرهاد به شیرین و همینطور بخش پنهان ماجرا یعنی رقابت فرهاد با خسرو در عشق به شیرین را ضمن بیت روایت می‌کند:

بیستون کردن فرهاد نه کاری است شگفت شور شیرین به سر هر که فتد کوهکن است

(همای شیرازی، ۱۳۶۳: ۶۸۱)

از منظر روایی، تنها ژرف‌ساخت بیت (=تشبیه) یعنی این که «هرکس عاشق شود همانند فرهاد- ناگزیر از تحمل بلاها، مشقت‌ها و انجام کارهای طاقت‌فرساست، مورد توجه نیست، بلکه نظر بر وجه داستانی عشق فرهاد به شیرین که در اصل روایت بلندی دارد و شاعر آن را در بیتی فشرده و سربسته بیان کرده‌است.

در نمونه دیگر داستان بلند تاریخی-اساطیری سلیمان نبی در بیتی بیان می‌شود که دریافت مفهوم بیت مستلزم شناخت اسطوره‌ای است که شاعر با وقوف بر آن کل ماجرا را در این بیت گنجانده‌است:

من آن نگین سلیمان به هیچ نستادم که گاه‌گاه بر او دست اهرمن باشد

(حافظ؛ ۱۳۶۲: ۳۲۸)

فرینه‌هایی مانند: نگین سلیمان، اهرمن، داستان تاریخی-اساطیری حکمرانی و ماجرای انگشتر حضرت سلیمان را روایت می‌کند که برای دریافت تفصیل آن ناگزیر از رجوع به اصل ماجرا در منابع معتبر. مانند: قرآن پاک: ۴۹-۵۶) (تفسیر سوره‌آبادی، جلد ۳: ۱۷۷۲-۱۷۷۵) تاریخ بلعمی: ۵۵۹-۵۹۲ و... هستیم.

در بیت:

بر تخت جم که تاجش معراج آسمان است همت نگر که موری با آن حقارت آمد

(حافظ، ۱۳۶۲: ۳۵۰)

کشف حقیقت در شعر نیازمند گشایش است. گفته‌یاب از طریق گفتمان شناختی از مسیر داستان نهفته در دل بیت که حقیقت شعر، مابه‌ازاء بیرونی آن و تجربه زیسته باشد به این دریافت می‌رسد؛ شاعر سه ماجرای روایت‌دار اساطیری و دینی را تنها با آوردن یک کلمه از هر کدام: (تخت، جم و مور) در بیتی فشرده بیان کرده‌است که در ساختار زیرین یا عالم ذهن هیچکدام از این سه عنصر/شخصیت (جمشید، سلیمان و مور) مراد شاعر نیستند؛ تخت جم که تخلیطی از تخت سلیمان نبی^ﷺ است و داستان گفتگوی مور با او را با تفصیل آن در تفاسیر و داستان پیامبران می‌توان یافت (ر.ک: نیشابوری، ۱۳۸۲: ۲۹۱).

در گفتمان‌شناسی سنتی معمولاً «توصیف و تفسیر کلام در بافتی مشخص که گفته در آن بستر/چارچوب واقع شده یا شکل گرفته‌است که اصطلاحاً بافت موضعی گفته می‌شود در نظر است» (یارمحمدی، ۱۳۹۱: ۴۷). با توجه به این بستر است که در حد ممکن معنا و مفهوم کلام را درمی‌یابیم با این همه باز این بافت می‌تواند بسیار گسترده‌تر از بستری باشد که بیان و عمل در آن اتفاق افتاده‌است. فهم کامل و دقیق کلام ممکن است به سیر زندگی فردی یا جمعی، آرزوها و امیال افراد، جهان‌بینی، طبقه اجتماعی، نهاد یا سازمانی که افراد به آن تعلق دارند، همچنین ساختار و بافت جامعه‌ای که افراد در آن زندگی می‌کنند بستگی داشته باشد مثلاً برای دریافت معنی و مفهوم بیت زیر به اطلاعات زبانی، تاریخی، اساطیری، جامعه‌شناختی و روانشناختی نیاز داریم. مثلاً بیت:

شاه ترکان سخن مدعیان می‌شنود شرمی از مظلّمه خون سیاوشش باد

(حافظ، ۱۳۶۲، ۲۱۸)

ناظر بر اسطوره سیاوش (پهلوان پاک سرشت، پاکدامن و خردمند ایرانی شاهنامه) و نیرنگ‌ها، سعایت و دمیدن‌های گرسیوز در افراسیاب (=شاه ترکان) و هم بر بدگویی‌ها و گزارش‌های سخن‌چینان همروزگار حافظ در حق شاعر نزد پادشاه (=شاه شجاع) که به قیاس و تشبیه، به دوران اساطیری، یعنی روزگار افراسیاب، پادشاه توران پیوند زده، نسبت داده است (ر.ک: تاریخ عصر حافظ، ۱۳۷۵: ۲۱۰ و بعد)؛ دریافت معنی بیت، مستلزم شناخت شخصیت اسطوره‌ای سیاوش پهلوان نجیب و محبوب— و داستان بلند او در شاهنامه است. اینجاست که برای دریافت معنی کامل، عمیق و دقیق بیت، **بافت فرهنگی** (cultural context) روزگار شاعر را هم باید در نظر داشت. ناملایمات و بی‌مهتری‌ها روزگار سبب شده شاعر برای اثبات بی‌گناهی‌اش، در شکوائیه خود را در مقام سیاوش و پادشاه زمان خود را در مقام مقایسه با شاه ترکان قیاس کند. پرسش اصلی در این نوع گفتمان این است که گفته‌پرداز اصل ماجرا (=داستان) را با چه شیوه‌ای به ذهن مخاطب متبادر می‌کند؟ چگونه و از چه ابزارهای زبانی در این شیوه بهره می‌گیرد؟ ما با استفاده مبانی نظری تلاش می‌کنیم فضای فشرده در ابیات را که در زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی از آن به **خاصیت ارجاعی** (referential) یا ارتجاعی (Elasticity/Elasticité) تعبیر می‌شود تحلیل کنیم و نشان دهیم گفته‌پرداز، مخاطب را با شناختی نوین آشنامی‌کند به این معنی که با ایجاد فضای شناختی جدید او را در جریان کل داستان قرار می‌دهد. هدف از این مقاله آن است که نشان داده شود شاعر با آشنایی‌زدایی (Défamiliarisation) در ابیات روایی، مبدع شیوه‌ای نو بوده و گفته‌پردازی جدیدی را نسبت به دوره خود و پیش از خود خلق کرده، شیوه شناختی جدیدی را ارائه می‌دهد که در مقاله از آن به شناخت اسطوره‌ای تعبیر شده است. در ادامه پس از بیان پیشینه تحقیق به بحث نظری در مورد شناخت اسطوره‌ای که در ابیات روایی یا داستان بیت‌ها بازتاب و خاصیت ارجاعی (=ارتجاعی) دارند می‌پردازیم، سپس با ذکر **نمونه‌هایی**؛ منابعی را بررسی می‌کنیم که شناخت اساطیری و شاعرانه در آنها نمود بارزتری دارد.

۱.۱ پیشینه پژوهش

در دو دهه اخیر پژوهش‌های فراوانی (مقاله و کتاب) با محوریت و رویکرد روایت و روایت‌شناسی بر روی آثار ادبی/هنری انجام شده و می‌شود اما از آنجا که مساله و رویکرد مقاله حاضر روایت‌شناسی نیست و اصلاً از نظر موضوع و مساله متفاوت است در بخش

پیشینه پژوهش، مقاله‌های ذیل که با رویکرد روایت‌شناختی بررسی و در نشریات به چاپ رسیده‌اند مناسب ذکر می‌داند:

- مقاله بررسی ساختار روایی در غزل فارسی، نوشته مریم حیدری؛ نویسنده در این مقاله با بررسی غزلی از عطار با مطلع: ... تفاوت بررسی کرده و نتیجه گرفته‌اند که «غزل سنتی، به لحاظ صورت، گسسته‌نماست؛ یعنی پیوند مستحکمی میان ابیات ندارد؛ اما غزل روایی از هندسه خاص و مستحکمی پیروی می‌کند» (حیدری، ۱۳۸۶: ۲۴).

- مقاله غزل روایی و خاستگاه آن در شعر فارسی، نوشته رضا روحانی و احمدرضا منصوری، چاپ شده در مجله پژوهش زبان و ادب فارسی. نویسندگان از نظر ساختاری و محتوایی به تقسیم‌بندی غزل پرداخته‌اند گونه‌های آن را معرفی کرده‌اند.

- مقاله ساخت روایی قصه در مثنوی نوشته بهروز مهدی‌زاده فرد، چاپ شده در مجله ادب پژوهی. نویسنده در این مقاله ضمن توضیح و ترسیم پیرنگ روایت در مثنوی، دو ویژگی تصنع و تکرار را تشریح و تحلیل می‌کند و قصه‌های مثنوی را با بسامد شگرد روایی دانای کل، دارای پیرنگی مشخص و نوع روایت آن را خطی می‌داند.

چنان که گفته شد مسأله مقاله حاضر بررسی ابیات روایی از منظر گفتمانی است در این بررسی به شناخت اسطوره‌ای هم نظر دارد چراکه ابیات روایی را محملی برای شناخت می‌داند که شناخت اسطوره‌ای گونه‌ای از آن به شمار می‌آید. مراد ما از ابیات روایی ابیاتی هستند که متضمن داستانی بلند (پهلوانی، تاریخی، اساطیری، دینی، ملی و ...) بوده که به گونه‌ای فشرده آن داستان/ماجرا را ضمن خود روایت می‌کنند برای دریافت معنای کامل، دقیق و درست بیت، لازم است به اصل ماجرا در منابع مورد استفاده شاعر مراجعه کرد. ابیاتی که: تداعی‌گرند، قابلیت ارجاعی (=ظرفیت ارجاعی) دارند و گفته‌یاب را متقاعد می‌کنند که درک درست و دقیق متن، مستلزم رجوع به اصل و کلیت ماجراست، نه اکتفا به اقتصار و در حد اشاره آنگونه که در تلمیح معمول است؛ تا از طریق آن شناخت جامع‌تری هم حاصل شود.

بدین منظور، در ادامه ضمن توضیح ابیات روایی با طرح مبانی نظری و نگاهی نشانه‌شناختی به نمونه‌هایی از ابیات روایی می‌پردازیم که هم شناخت درست آبخورهای

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۷۷

فکری گفته‌پرداز را الزام می‌کند و هم نشان می‌دهد مراجعه به اصل منابع و مآخذ فکری شاعر تا چه اندازه درک و دریافت مخاطب از متن (= ابیات روایی) را عمیق‌تر می‌کند.

۲. طرح بحث

۱.۲ شناخت و گفتمان

منظور از عنصر شناخت در مقاله حاضر، رسیدن به درک و دریافتی درست از متن است که عناصر زمینه‌ساز داستانی (به ویژه داستان‌هایی که بنیاد اساطیری دارند) هم در آن نقش دارند و عامل شکل‌گیری آن متن هستند و در کلام گفته‌پرداز به صورت موجز و فشرده بیان شده‌است. برای رسیدن به این درک و دریافت درست لازم است شبکه‌های ارتباطی متن کشف شود تا از طریق آنها به سرچشمه اصلی ذهن گفته‌پرداز راه یافت؛ این رهیافت است که باب **گفت و گوی** میان بیت روایی و متن اصلی را باز می‌کند. از این منظر توجه به بافت یا زمینه‌ای که متن در آن شکل گرفته‌است یک ضرورت تلقی می‌شود.

هر اثر خلاقه‌ای متکی است بر تجربه زیسته چنان که و. دیلتهای (Wilhelm Dilthey) نیز با اشاره به این که هر شعر نبوغ‌آمیزی از واقعیت تاریخی تغذیه می‌کند می‌نویسد «فعالیت‌ها و عملکردهای تخیلی در خلاء رشد نمی‌کند این اقدامات باید در روح قدرتمند و سالمی که انباشته از واقعیت (ها) است ریشه بگیرد» (دیلتهای، ۱۳۹۴: ۱۰۵) از مباحث مهم در سازماندهی و پردازش گفتمان به صورت متن، و استخراج و استنتاج معنی از آن، مبحث **معرفت زمینه‌ای** است که از آن به پیش‌آگاهی یا اطلاعات قبلی (knowledge background) هم تعبیر می‌شود. گوینده یا نویسنده، شنونده یا خواننده در هنگام گفتگو یا نوشتن و خواندن، با توجه به اطلاعات قبلی که تصور می‌رود میان گفته‌پرداز و گفته‌یاب در مورد موضوع مورد نظر، مشترک باشد، گفته یا نوشته خود را به شیوه خاصی عرضه می‌دارد نحوه عرضه‌داشت و انتخاب بیان مطلب، خلاصه یا گسترده بیان داشتن آن و بالاخره به کارگیری ساحت دستوری و واژگان خاص ارائه مطلب همه و همه بستگی به عواملی از جمله کیفیت **معرفت زمینه‌ای** دارد؛ دریافت، استنباط و استخراج منظور گوینده نیز از این ویژگی‌ها بهره می‌گیرد (ر.ک: یارمحمدی، ۱۳۹۱: ۸-۴۷). معرفت زمینه در پیوند با ابیات روایی همانند تلمیح در میان آرایه‌های ادبی عمل می‌کند با این تفاوت که قلمرو و حوزه کابردی ابیات

روایی عمیق‌تر و گسترده‌تر از تلمیح است برای این که تفاوت و مرز میان این دو تا حدودی روشن شود توضیح مختصری در تفاوت و تمایز آنها می‌آوریم:

۲.۲ ابیات روایی

اشاره شد که مراد از **ابیات روایی**، بیت/ابیاتی هستند که متضمن روایتی هستند، یعنی داستانی بلند (اساطیری، پهلوانی، تاریخی، ملی، مذهبی، و...) را به صورت پوشیده و ضمنی در درون خود دارند و برای فهم و کشف پوشیدگی‌های آن باید به اصل ماجرا رجوع و تمامت داستان را به مطالعه گرفت تا پوشیدگی‌ها و جوانب نامکشوف برای خواننده دریافت گردد. اصطلاح **ابیات روایی** در آثار موسوم به فرهنگ اصطلاحات ادبی نیامد.^۱ اما ذهن خوانندگان و پژوهشگران ادبیات با مفاهیم اصطلاحی مانند **تلمیح**، **تضمین**، **حل**، **درج**، **اقتباس** و **انتحال** و... آشناست و ممکن است در مواجهه با مقاله حاضر این فرض و تصور در ذهنشان ایجاد شود که ابیات روایی هم از این گونه مفاهیم و اصطلاحات است و یا اصلاً خود همین اصطلاحات؛ اما برای رفع این شائبه لازم به توضیح می‌داند که مراد نویسندهٔ این مقاله به هیچ وجه تلمیح یا مفاهیمی که این گونهٔ ادبی را به ذهن متبادر کند نیست بلکه منظور ما از بیت/ابیات روایی، بیت/ابیاتی است با دامنه‌ای جامع‌تر و فراگیرتر که به جای جزئی از ماجرا و داستان، آن هم به صورت اشاره و رمز، به تمام داستان/ماجرا به ویژه زوایای پنهان آن توجه دارد. شاید خوانندگان محترم تصورکنند در واقع ابیات روایی از جهاتی با تلمیح همپوشانی دارد اما در چشم‌انداز مقاله حاضر این گونه نیست بلکه در نظر نگارنده مقاله، تلمیح خود **گونه‌ای از بیت/ابیات روایی** به حساب می‌آید. در اغلب منابع معتبر تلمیح «اشاره به داستان و قصه و حکایتی» تعریف شده که در حد عادی‌ترین ابزارهای زبانی و لوازم گفتار تقلیل داده شده است. در ادامه مواردی از تعاریف این منابع را نقل می‌کنیم، سپس به تبیین تمایز این تعاریف با موضوع و هدف مقاله حاضر می‌پردازیم.

تلمیح از ابزارهای زبانی است که موجب گره‌افکنی و رمزآمیزی کلام شده، فهم متن را دشوارتر می‌کند و برای فهم متون باید آن رمزها را گشود. بنابراین ممکن است تلمیح همواره عامل ایجاد التذاذ هنری نباشد بلکه مانع آن تلقی گردد؛ جان پک و مایکل پین با اشاره به این مسأله می‌نویسند:

تلمیح یا درک متن را تسهیل کرده، بهبود می‌بخشد و یا موجب پیچیده‌تر شدن آن می‌گردد به این معنا که قرینه‌ای سازنده /آموزنده در حوزه دیگری را ترسیم می‌کند. وقتی توجه نویسنده به زندگی، تاریخ یا ادبیات معطوف شد، احساس و تلقی ما نسبت به حوادث توصیف شده، با چنین ارجاعی تبیین می‌شود (Peck and M. Coyle, 2002: 134).

لازم به ذکر است که تلمیح (*Allusion*) در بلاغت و ادبیات غربی‌ها هم وجود دارد و آن اشاره مختصر، به تصریح یا به صورت ضمنی، به شخص یا واقعه‌ای یا اثری دیگری دارد و بر اثر تداعی باعث می‌شود که متن عمق بیشتری یافته و موضوع تقویت گردد. در حقیقت نویسنده تجربه و دانشی را با خواننده قسمت کرده یا او را به یاد سنت و مطلبی می‌اندازد و با خود شریک و سهیم می‌کند. در ادبیات غربی‌ها این انواع تلمیح رایج و قابل تشخیص است:

- اشاره به حوادث و اشخاص
- اشاره به زندگی خود نویسنده
- تلمیحات استعاری (*Allusion métaphorique*): تلمیح مشابه به برای مطلبی است که مشابه قرار گرفته است، همچنان که تلمیحات رایج در زبان فارسی چنین است.
- تلمیح تقلیدی (*Allusion imitative*): که نویسنده کتاب دیگری یا بخشی از آن را به یاد می‌آورد به صورت بحث روابط بینامتنی در نقد ادبی جدید هم مطرح است.
- تلمیح ساختاری (*Allusion structurale*) (cuddon, 2007: 26).

در کتاب *جوهرالبلاغه* که از کتاب‌های مهم در علم بلاغت است در تعریف تلمیح آمده است «تلمیح اشاره به قصه‌ای معلوم و شعری مشهور یا مثلی سائر بدون ذکر آن». (احمد الهاشمی، ۱۹۹۹: ۳۴۲). صاحب کتاب *ابدع‌البدایع* هم در تعریفی نزدیک به تعریف *جوهرالبلاغه* می‌نویسد «تلمیح آن است که متکلم در نظم یا نثر اشاره نماید به قصه‌ای معروف یا مثلی مشهور، به طوری که معنی مقصود را قوت دهد و گاه به شعری اشاره نماید» (گرکانی، ۱۳۷۷: ۱۶۷). تفتازانی در کتاب *المطول* تلمیح را «اشاره در فحوای کلام به مثل سائر، شعر نادر یا قصه مشهور بدون ذکر آن تعریف می‌کند (۱۴۲۲: ۱-۷۳۰). شفیع‌کدکنی هم ضمن اشاره به کاربرد و حضور اساطیر در شعر شاعران قدیم می‌نویسد «تلمیح آن است که شاعر در خلال شعر خویش به داستانی، شعری یا مثلی اشارت کند و

به گونه رمز و نشانه‌ای آن را بیاورد» (۱۳۷۲: ۲۴۳). همایی می‌نویسد «تلمیح آن است که گوینده ضمن کلام خود به داستانی، آیه‌ای یا حدیثی معروف اشاره کند (همایی، ۱۳۸۷: ۳۲۸). شمیسا تلمیح را اشاره به داستانی می‌داند که «دارای ژرف‌ساخت تناسب و تشبیه است، زیرا از یک سو میان اجزاء داستان تناسب وجود دارد، از سوی دیگر میان شاهد مثال و داستانی که بیت بدان اشاره دارد، رابطه تشبیه برقرار است» (۱۳۸۱: ۱۲۱) و معتقد است تلمیح می‌تواند

اشاره به فرهنگ عامه، عقاید، آداب، سنت‌ها، رسوم و علوم قدیم را هم دربر بگیرد؛ زیرا امروزه اگر کسی (مثلاً)، به اعتقادات نجومی و یا طبیی قدما آشنا نباشد از فهم بسیاری از ابیات شاعرانی مانند انوری، و خاقانی باز خواهد ماند (شمیسا، ۱۳۸۸: ۱۰).

چنان که در موارد و منابع ذکر شده ملاحظه می‌شود همگی، تلمیح را در حد اشاره و رمز محدود کرده‌اند در حالی که بیت/ابیات روایی به کلیت و اصل ماجرا و داستان نظر دارد.

۳.۲ ابیات روایی و تفاوت آن با تلمیح

تلمیح از شیوه‌هایی است که مخاطب را به کوشش ذهنی وامی‌دارد و اساساً از منظر زیباشناختی و استلذاذ ادبی، کارآمدی تلمیح در قدرت برانگیزاندگی آن نهفته است؛ نکته دیگر این که همچنان که در تعریف تلمیح از نظر علما بلاغت ذکر شد همگی تلمیح را در حد اشاره به داستان و قصه و مثلی معروف دانسته‌اند بدون ذکر آن، یعنی به اصل ماجرا، قصه و داستان نمی‌پردازد در حالی که در ابیات روایی اصل کلیت ماجرا و اصل قصه، داستان و روایت مراد است که در بیتی یا نهایت در دو بیت به طور فشرده و به ایجاز ذکر شده است که برای دریافت عمق و گستره معنا و مفهوم لازم است کل ماجرا و داستان را دانست تا جوانب نامکشوف بر خواننده یا مخاطب قابل فهم و دریافت گردد و از این جهت خاصیت و قابلیت تأویل هم دارد یعنی خواننده برای درک درست آن نیازمند رویکرد تأویلی هم هست. دیگر آن که در تلمیح دست کم دو جزء از اجزاء تلمیح ذکر می‌شود؛ حال آن که در ابیات روایی نظر بر کلیت ماجرا و قصه و داستان است نه جزئی از آن؛ که در ساختاری فشرده در قالب یک بیت یا یک مصراع به دلالت قرینه یا قرینه‌هایی

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۸۱

آمده است؛ از این رو هم معنا و حوزه شمول گسترش یافته، قالبی روایی به خود می‌گیرد و هم متن و موضوع عمق بیشتری یافته، تقویت می‌شود.

ابیات روایی با بهره‌گیری از اسطوره‌ها، افسانه‌ها، و داستان‌ها، مفاهیم گسترده‌ای را بیان می‌کند این خود نشانه‌ای از پویایی فرهنگ است؛ و ساختار فرهنگی، مسائل اجتماعی و گذشته‌های دور تاریخ و تمدن را برای خواننده تداعی می‌کند؛ گفته‌یاب، «فاصله زمانی و تاریخی را از میان برمی‌دارد به گونه‌ای هم‌روزگار با مؤلف می‌شود» (احمدی، ۱۳۷۰: ۵۳۷) و جهانی به عظمت و گستردگی اسطوره و تاریخ در برابر دیدگان او می‌گشاید. بنابراین ما در ابیات روایی با «گونه‌ای بسیار فشرده و متمرکز رو برو هستیم که مسیر حضورش تا مرجع، در همه ابعاد، باز است و مدام بسط و گسترش می‌یابد» (اطهاری نیک‌عزم، ۱۳۹۳: ۱۲-۱۳) و یک فضای فشرده شناختی در سپهر نشانه‌ای را به وجود می‌آورد.

۴.۲ تداعی‌گری و خاصیت ارجاعی (referential) و ارتجاعی ابیات روایی (elastic properties)

خاصیت ارجاعی و ارتجاعی گفتمان در نشانه‌شناسی از ویژگی‌های زبان‌های طبیعی است در واقع توانایی گفتمان برای به خطی در آوردن سلسله‌مراتب نظام‌های نشانه‌ای است؛ و به صورت توالی بخش‌های مختلف ظاهری‌گردد و سطوح مختلفی در گفتمان دارند.

تولید گفتمان بر پایه دو کنش ظاهراً متضاد می‌باشد: گستردگی و فشرده‌سازی. خاصیت گستردگی یکی از وجوه جملات و تولید گفتمان است که به صورت‌های مختلفی تعبیر می‌گردد. در واقع چیزی را در گفتمان تغییر نمی‌دهد، و زبان‌شناسان آن را با جملات پایه و پیرو در نحو نشان می‌دهند. (Atharinkazm, 2019: 27-28)

از طریق جملات هم پایه و از طریق جملات تابع دو نوع گستردگی وجود دارد. همانطور که آندره مارتینه (André Martinet) می‌گوید: «در جملات به واسطه همپایگی و اضافات گستردگی وجود دارد زیرا نقش آلمانی که اضافه شده شبیه همان آلمان قبلی است یعنی اگر همه آلمان‌های اضافه شده را حذف کنیم به همان آلمان اولیه می‌رسیم». (مارتینه، ۲۰۰۳: ۱۲۸) آلمان‌هایی که اضافه شده‌اند همان کارکرد آلمان اولیه را دارند. گستردگی از طریق جملات پیرو نقشی را به جمله می‌دهد که در آلمان اولیه آن نبوده است و با اضافه کردن آن جمله آلمان جدیدی اضافه شده است که کارکرد جدیدی را می‌یابیم. فشرده‌سازی در گفتمان‌های مختلفی نظیر منطقی وجود دارد که در قالب‌های کوچک در مورد یک فرایند

توضیح داده می‌شود. در واقع یک جمله ساده نتیجه فشرده‌سازی نحوی است و گفتمان آن را با عناصر مختلف به صورت گسترده بیان می‌کند. در معنی‌شناسی و نشانه‌سازی در مورد خاصیت ارجاعی و ارتجاعی جملات و گفتمان بحث می‌شود زیرا ابعاد مختلفی از گفتمان به دست می‌آید؛ هر کلمه‌ای که فشرده است می‌تواند شرح و بسط داده شود و گفتمان گسترده‌ای را به وجود بیاورد این همان چیزی است که تحلیل گفتمان را به وجود می‌آورد که خود گستردگی گفتمان است. ابیات روایی نیز این ویژگی را کامل دارند. از خلال آنها گذشته و حوادث تاریخی، واقعیت‌های مختلف معنادار با المان‌های فرهنگی به تصویر کشیده شده‌اند. گفتمانی که ابیات روایی دارند شبیه گفتمان‌های دیگر است با این تفاوت که به صورت فشرده و متراکم تمام عناصر را ضمن خود دارد و به جای شرح و بسط مفصل، بصورت فشرده در یک بیت، مطلب را بیان می‌کنند و همه ابعاد گفتمان کنشی، عاطفی-احساسی، شناختی و تصویری را دارا می‌باشد. در ادامه نمونه‌هایی را بیان می‌کنیم.

۳. بحث و بررسی: ابیات روایی و بیان نمونه‌ها

قصه‌ها، داستان‌ها و شخصیت‌های داستانی که در آثار فاخر ادب فارسی مورد استفاده قرار گرفته‌اند از جهات مختلف قابل طبقه‌بندی هستند. شاعران و نویسندگان با گفته‌پردازی خاص خود و طرح شیوه‌های نوین، از خاصیت ارجاعی و ارتجاعی استفاده کرده، داستان بلندی را در قالب بیتی یا عبارتی مجمل (کلمات قصار) گنجانده‌اند؛ از داستان‌های پیامبران (نوح، هود، صالح، ابراهیم^(ع)، یوسف^(ع)، داستان‌های حضرت موسی (شبانی او، آتش طور، موسی و فرعون، میقات موسی، سامری، موسی و خضر، موسی و قارون؛ داستان‌های حضرت داود، داستان‌های سلیمان، عیسی (فیض روح القدس، عیسی مریم، رفتن عیسی^(ع) به آسمان، داستان حضرت محمد^(ص)، داستان زرتشت و مربوط به آیین‌های او اشاره کرده‌اند. از داستان‌های پادشاهان؛ پهلوانان و شخصیت‌ها، به داستان‌های سیامک، جمشید، فریدون، سلم، تور، زو طهماسب، کیقباد، کیکاووس، سیاوش، بیژن و منیژه، رستم، اسفندیار، دارا و اسکندر، بهرام گور، خسرو پرویز، محمود و ایاز و از داستان‌های عرفا، و داستان‌های عاشقانه مانند داستان فرهاد، خسرو و شیرین، مهر و وفا، اورنگ و گلچهر، مجنون و لیلی؛ و از داستان‌های دیگران به هاروت و ماروت، دجال، افلاطون و... را در اشعار خود برای مقاصد آورده‌اند.

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۸۳

بررسی و ذکر روایت تمام موارد با شواهدمثال، خارج از حوصله مقاله علمی است از این رو ناگزیر از گزینش هستیم، از میان داستان‌های متعدد و متنوع، داستان‌های مربوط به حضرت سلیمان و حضرت آدم^(ع) را برگزیدیم، و مواردی که درآمیخته با نموده‌های اساطیری، آموزه‌هایی از زندگی این دو پیامبر را روایت می‌کنند، نمونه آوردیم:

۱.۳ داستان سلیمان نبی^(ع) و روایت آن در منابع

در ادب فارسی و عربی کمتر داستان و رخداد تاریخی، دینی، اساطیری یافت می‌شود که شاعران به‌طور فشرده در قالب ابیات روایی آن را بازگو کرده باشند؛ داستان پیامبران نمونه‌ای از آنهاست و از میان آنها هم داستانهای مربوط به سلیمان نبی^(ع). سلیمان در میان پیامبران، هم پیامبر است هم پادشاه؛ خداوند به سلیمان نبی علاوه بر مقام نبوت، سلطنت و حکمرانی هم بخشیده بود که پیش از وی به کسی عطا نکرده بود. (قران: ۳۸/۳۵)^۲ باد در فرمان او بود، بر جن و انس فرمان می‌راند، زبان مرغان و موران می‌دانست:

عدم دریاست وین عالم یکی کف سلیمانی ست وین خلقان چو موران

(مولوی، ۱۳۸۷: ۷۰۸)

همگی ملک سلیمان به یکی مور ببخشد بدهد هر دو جهان را و دلی را نرماند

(همان: ۲۷۷)

نظرکردن به درویشان منافی بزرگی نیست سلیمان با چنان حشمت نظرها بود با مورش

(حافظ: ۵۶۲)

این ابیات ماجرای «بخشیدن مُلک سلیمان به مورچه» را روایت می‌کند که در تفاسیر از جمله تفسیر سوراآبادی به تفصیل آمده است (ر.ک: تفسیر سوراآبادی، ۱۳۶۸: ج ۳، ۱۷۶۵-۱۷۷۸). البته باید در نظر داشت که در چشم‌انداز شاعران مقاصد و نوع نگاه به اصل ماجرا متفاوت.

از داستان‌های مربوط به حضرت سلیمان: سلیمان و باد، خاتم/انگشتر سلیمان، سلیمان و مور، سلیمان و نگین سلیمان، تخت سلیمان، مرغ سلیمان در ادبیات مرکز توجه بوده، شاعران و داستان‌پردازان از این داستان‌ها برای تبیین اهداف و تعالیم خود

روایت‌های گوناگونی پرداخته‌اند. از دیگر وجوه تجلی و حضور سلیمان نبی در ادب فارسی، ارتباط نگین/خاتم با سلیمان، تداعی گر مضامینی چون: پاسداشتِ خاطرِ دوریشان، ناپایداری/بی‌اعتباری جهان است که شاعران از تأمل در زندگی، نبوت و سلطنت سلیمان پیامبر- شاه بدان رسیده‌اند:

بادت به دست باشد اگر دل نهی به هیچ در معرضی که تخت سلیمان رود به باد

(حافظ، ۱۳۶۲: ۲۰۸)

شکوه آصفی و اسب باد و منطق طیر به باد رفت^۳ از او خواجه هیچ طرف‌نبست

(۱۳۶۲: ۵۶)

گر انگشت سلیمانی نباشد چه خاصیت دهد نقش نگینی

(۱۳۶۲: ۹۶۸)

این ابیات به طور ضمنی داستان بلندی را روایت می‌کنند که برآمده از دورهٔ حیات طولانی سلیمان نبی و مدت نبوت ایشان است که در کتب تفسیر به تفصیل بیان شده‌است. برای دریافت جزئیات متن رجوع به آنها لازم است؛ هدایت، راهنمایی، خاصیت و نقش خاتم/ نگین در تعاملات سلطنتی، پیوند با طبیعت و موجودات از جنبه‌های دیگر حضور سلیمان در ادب فارسی است که خمیرمایه اندیشه شاعران بوده، به زبان رمز، استعاره و اشاره، مفاهیم و مضامین ماندگار و اثرگذاری ابداع کرده‌اند.

۲.۳ داستان آفرینش آدم^(۴) و روایت‌های آن در منابع

آثار مهمی مانند تاریخ طبری، تاریخ بلعمی، قصص الانبیا و تفاسیر کهن، سرچشمه بسیاری از روایت‌هایی هستند که در شعر شاعران بازتاب یافته‌است؛ حتی خود این آثار از گونه‌ای بسیار قدیمی روایت‌پردازی هستند که در طول تاریخ در ضمیر ناخودآگاه اقوام نشسته و در ادوار دیگر در قالب نوع ادبی و هنری به گونهٔ رمز، اشاره، داستان نمود پیدا کرده‌است.

داستان حضرت آدم در ادبیات ایران به صورت کلی و در شعر حافظ بطور خاص، تنها داستان آدم (ابوالبشر) نیست بلکه داستان زندگی همهٔ فرزندان آدم است؛ داستانی که با آفرینش او آغاز، و با پایان عمر این جهان و مرگ آخرین فرزند او به پایان می‌رسد و سپهر نشانه‌ای را به وجود می‌آورد. در سرگذشت آدم، هستهٔ اندیشه‌های فلسفی، کلامی، عرفانی،

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۸۵

راز و رمزهای عشق، شادی، آزادی، حرمان، طاعت و عصیان، و سیر آدمی به اعلا درجه تعالی، همینطور فروغلطیدن در اسفل السافلین نهفته است - ژرفایی که پست‌ترین موجودات را از برافتادن در آن ننگ می‌آید- سرتاسر داستان آدم^(ع) به‌ویژه داستان آفرینش او، حاوی مضامین و درونمایه‌هایی است که مناسب تفکر، جهانبینی، اندیشه ژرف و شگرف حافظ بوده و آرمانی‌ترین مفاهیم و مضامین اندیشه و فرهنگ ایرانی را برای شاعران و قصه‌پردازان فراهم آورده تا به یاری نبوغ و خلاقیت خود به تصویر بکشند. (خرمشاهی، ۱۳۸۲: ۱۳۸-۱۳۹)

۳.۳ بازتاب داستان آدم^(ع) در قالب ابیات روایی

داستان آفرینش آدم، سجده کردن فرشتگان مر آدم را^(ع)، آدم و حوا، آدم و شیطان، رانده شدن آدم از بهشت، عهد الست، بار امانت را که در منابعی همچون: تاریخ طبری، تاریخ بلعمی، متون تفسیری، با تفصیل جزئیات و شرح بسط کامل آمده است، شاعران در گفته‌پردازی خود از هنر گفتمان استفاده کرده با فشرده‌سازی، کل داستان را در یک یا دو بیت، گنجانده‌اند. برای نمونه حافظ، در اشعار خود حدود بیست و یک بار واژه آدم (۱۴ بار) و ترکیبات آن مانند: آدمی، آدم‌صفت (۷ بار) را در دیوان خود استفاده کرده است (صدیقیان، میرعبادینی، ۱۳۶۶: ۸) در این ابیات، تمام داستان حضرت آدم را با همه فراز و فرودهایش فشرده، به گونه‌ای به تصویر کشیده که گویی همانند شاهدی عینی از ابتدا تا انتهای خلقت آدم حضور داشته و با او همراه بوده است؛ چه آن هنگام که گِل او را می‌سرشتند، و چه آنگاه که کالبد میان‌تهی او بر گذرگاه فرشتگان افتاده، بر راه‌نشینی و خاکساری آن خاکی، به دیده حقارت نظرمی کردند (رازی، ۱۳۷۴: ۶۳-۸۴). البته گفتنی است که حافظ در هر بیتی به وجهی و جنبه‌ای از داستان آدم از خلقت تا رانده‌شدن آدم از بهشت و هبوط او در این جهان، نظر دارد.

دوش دیدم که ملایک در میخانه زدند	گل آدم بسرشتند و به پیمان زدند
ساکنان حرم ستر عفاف و ملکوت	با من راه نشین باده مستانه زدند
آسمان بار امانت نتوانست کشید	قرعه کار بنام من دیوانه زدند

(حافظ، ۱۳۶۲: ۳۷۴)

بیت اول و دوم، روایتی است کوتاه و فشرده از داستان آفرینش آدم^(ع) که تعبیر گل آدم ریشه قرانی دارد^۳ و در کتب تفاسیر به تفصیل آمده است؛^۴ فرمان سجده فرشتگان بر آدم، در آیه «وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ...» همچنین در آیات: بقره: ۳۴، اعراف: ۱۱، اسراء: ۶۱، کهف: ۵۰، طه: ۱۱۶، حجر: ۳۳ و ص: ۷۳ آمده و در سده‌های چهارم تا هشتم هجری در کتب تاریخ، تفاسیر و عرفانی مکتوب است از آبخورهای فکری شاعران و داستان‌پردازان از جمله حافظ بوده است. بیت سوم هم روایت‌گر مضمون بار امانت است که آن هم منشأ قرانی دارد^۵ حافظ این مضمون را در بیتی فشرده‌تر کرده و از آسمان، زمین، کوه‌ها و... (قران، ۷۲:۳۳) به دیگران تعبیر می‌کند، و بر عیش‌زدن تعبیر فشرده‌ای است از نپذیرفتن بار امانت، و بر غم‌زدن حالت فشرده پذیرفتن بار امانت الهی، که خداوند بر آسمان‌ها، زمین و کوه‌ها عرضه کرد اما از پذیرفتن آن سر باز زدند و «بر عیش زدند»:

دیگران قرعه قسمت همه بر عیش زدند دل غمدیده ما بود که هم بر غم زد

(حافظ، ۱۳۶۲: ۳۱۲)

روایت آن به تفصیل در کتب تفسیر آمده است به دلیل محدودیت مقاله ناگزیر به ارجاع بسنده می‌شود. نجم دایه در روایت خود به تاریخ بلعمی و تاریخ طبری نظر داشته است؛ بیان این نمونه‌ها مفهوم ابیات روایی را بهتر نمایان می‌کند.

روایت داستان آفرینش آدم براساس تاریخ بلعمی، گفتمان گسترده‌ای است دارای ابعاد مختلف کنشی، احساسی، شناختی و تصویری، که در واقع ساختار روایی و تصویری گفتمان داستان را نشان می‌دهد. در ادامه داستان سجده فرشتگان بر آدم^(ع) را می‌آورد حافظ تمامت داستان را در یک بیت، فشرده و به گونه ارجاعی، تصویرسازی کرده است:

ملک در سجده آدم زمین‌بوس تو نیت کرد که در حسن تو لطفی دید بیش از حد انسانی

(همان: ۹۴۶)

داستان سجده کردن فرشتگان بر آدم^(ع) به فرمان خدا، در چند سوره قران آمده است^۶ این داستان در تاریخ بلعمی در پنج صفحه: (۴۷-۵۱) و در تاریخ طبری (دو صفحه: ۴۸-۴۹) آمده است؛ با توجه به محدودیت مقاله، به روایت طبری اکتفا می‌شود:

پس چون خلق آدم تمام شد، خدای عز و جلّ - بفرمود فریشتگان را که با ابلیس در زمین بودند که: سجده کنید مر آدم را، علیه‌السلام. فریشتگان جمله به فرمان حق تعالی سجده

کردند مگر ابلیس که همچنان ایستاده بود و سجده نکرد. پس خدای عز و جلّ - مر او را گفت: چرا سجده نکردی مر آدم را؟ ابلیس گفت از بهر آن که من از او بهترم، که تو که خداوندی، مرا از آتش آفریدی و آدم را از گل آفریدی. ابلیس بدین سخن حجت بر خویشتن آورد و از بهر آن که چون آفریدگار خداوند است او بهتر داند که از آتش و گل کدام بهتر است. و آفریدگار گل و آتش هر دو خداوند است؛ بر او حکم نباشد، هر چه کند و فرماید او بهتر داند که خداوند و آفریدگار است، حکیم و دانا.

پس چون ابلیس سجده نکرد، گفت: چه بود تو را یا ابلیس که با فریشتگان سجده نکردی؟ ابلیس گفت: سجده نکنم کسی را که آفریده باشی از گل و صلصال و... گفت: بیرون رو از اینجا که تو رانده‌ای و بر تو باد لعنت تا روز رستخیز. پس خدای عز و جل او را براند و بلعنت کرد - و او به هر آسمانی خدای را سجده کرده بود چندین هزار سال - گفت: یا رب! تو گفتی که من بر هیچ خلق ستم نکنم؛ و من چندین هزار سال خدمت کرده‌ام، حاجت من نیز بر آدم و فرزندان او روا کن. خدای گفت حاجت بخواه، حاجت بخواست و گفت مرا زندگانی ده تا آن وقت که خلق را برانگیزی ... پس ابلیس خواست که تا آن روز زنده باشد که مرگ را بمیرانند تا دوزخ را واجب نباشد بر او. و خدای عز و جل اندیشه ابلیس بدانست از بهر آن که او عالم‌السر و الخفیات است ... گفت: تو را زندگانی دادم تا روز وقت معلوم، و وقت معلوم آن روز باشد که خالق همه بمیراند. (ر.ک: ترجمه تفسیر طبری، جلد ۱، صص: ۴۸-۴۹) نیز: تاریخ بلعمی، ۱۳۸۲: ۴۷-۵۱).^۷

حافظ در بیت:

بر در میخانه عشق ای ملک تسبیح گوی کاندرا آنجا طینت آدم مخمر می‌کنند

(۱۳۶۲: ۱۹۹)

تخمیر طینت آدم را به صورت ضمنی بیان می‌کند؛ این روایت در مرصادالعباد که مأخذ حافظ بوده، به تفصیل آمده است اینجا به اختصار بخشی که روایت بیت حافظ را نشان دهد نقل می‌شود:

حق تعالی چون اصناف موجودات می‌آفرید از دنیا و آخرت و بهشت و دوزخ، وسائط گوناگون در هر مقام برکار کرد؛ چون کار به خلقت آدم رسید گفت: «انی خالق بشر من طین» خانه آب و گل آدم من می‌سازم، هر چند در تخمیر طینت آدم جملگی صفات شیطانی، بهیمی، نباتی و جمادی حاصل بود و لکن چون باختصاص اضافت «بیدی» مخصوص گشت هر صفت از این صفات ذمیمه را صدفی گوهر صفتی از صفات

الوهیت کرامت کردند، ... بنگر تا از خصوصیت «خمرت طینت آدم بیدی» در مدت «اربعین صباحاً» که به روایتی هر روز هزار سال بود آب و گل آدم صدف کدام گوهر شود؟ این تشریف آدم را هنوز پیش از نفخ روح بود و دولت قالب بود که سرای خلیفه خواست بود، درو چهل هزار سال به خداوندی خویش کار می‌کرد، که داند که آنجا چه گنجها تعبیه کرد (نجم‌رازی، ۱۳۷۴: ۶۷-۶۸).

چنان که گفته شد داستان آفرینش آدم^(ع) در دیوان حافظ در نوزده بیت به صورت فشرده و ارجاعی آمده هریک سرگذشت خلقت او را روایت می‌کنند؛ ما به دلیل محدودیت مقاله، ناگزیر، به ارجاع و استشهاد باقی ابیات بسنده می‌کنیم.^۸

۴. نتیجه‌گیری

مقاله حاضر ضمن معرفی اصطلاح ادبی جدید (بیت/ابیات روایی) (*narrative verses*) رابطه آن را با سرچشمه ذهنی گفته‌پرداز بررسی می‌نماید و، دریافت و شناخت گفته‌یاب را از آن موضوع، کامل‌تر و دقیق‌تر می‌کند. در تمام عناصر مربوط به شناخت/دریافت، یک نکته بدیهی وجود دارد و آن این که نسبت به موضوعی شناخت حاصل می‌گردد؛ پس شناخت متوجه موضوعی است که در چرخه ارتباطی قرار می‌گیرد؛ نکته مهم دیگر در مورد ارتباط با موضوع شناختی، ارزشی است که آن موضوع دارد که خواننده/مخاطب به دنبال کشف و شناخت آن می‌گردد به‌ویژه شناخت فلسفی، اخلاقی، یا معرفت‌شناختی؛ که بینش یا جهان‌بینی ما را نسبت به موضوع مورد شناخت یا حتی هستی‌شناسی انسان و معرفت نسبت به چیزی را تحت تأثیر گذاشته یا تغییر می‌دهد. اثر خلاق همواره متکی و مبتنی است بر تجربه زیسته؛ تجربه‌ای برآمده از کنش متقابل میان ذات آگاه انسان و محیط پیرامون اوست که منجر به عملکرد انگیزه‌ها و تمایلات انسان گشته، به صورت ادراک، احساس و تصور نمود می‌یابد. این‌گونه شناخت به شناختی شاعرانه یا اسطوره‌ای تعبیر می‌شود؛ پس شناخت اسطوره‌ای با بهره‌گیری از عناصر القایی، گذشته را به حال پیوند زده، خواننده/گفته‌یاب را در روند و جریان جوانب کلی داستان قرار می‌دهد. دیگر این که نه فقط از طریق افعال و عناصر شناختی و القایی بلکه از طریق رمزگان ما را به مراجعه به کل ماجرا فرامی‌خوانند و ما با مطالعه تمام متن (کل داستان) به شناختی نو، عمیق و دقیق از افکار و گرایش‌های گفته‌پرداز می‌رسیم که فراتر از حد اشاره و رمز است. در مقاله حاضر، این‌گونه ابیات به ابیات روایی تعبیر شده‌اند. ابیاتی که این ویژگی را دارند که می‌توان

ضمن آنها، متن را بسط و یا آن را در حد یک عنوان، تقلیل داد. این مسأله باعث ایجاد تحول در ساخت و صورت می‌گردد. شاعر و نویسنده، داستان بلند زمانمندی را در قالب یک بیت یا حتی یک مصراع، خلاصه کرده یا شعر بلند حماسی و تمثیلی گسترش داده شده را به صورت فشرده روایت می‌کند؛ سطوح معنا بستگی به فرم و قالب بیان دارد در واقع این فرم‌ها و قالب‌های بیان هستند که افق‌های میدان گفتمان را تا جایی گسترش می‌دهند که به غیر حاضر منتهی می‌گردد. نحو زبان نیز که از سطوح تولید معناست عامل تبدیل جمله به گفتمان می‌گردد و ساختار روایی پیدا می‌کند و در سطوح عمیق‌تر، شامل مسائل اجتماعی و فرهنگی می‌شود که در نشانه‌شناسی این روند را سیر زایشی معنا می‌نامند. این امکان وجود دارد که لایه‌های معنایی از درون قالب و فرم بیان کشف گردند. در روایت و روایت‌شناسی نویسنده با توجه به الگوها و مفاهیم مهمی مانند ترتیب، دیرش و بسامد، چگونگی تجسم ساختار زمان در روند روایت را عینی‌تر می‌کند؛ شاعر هم با توغل در اصل ماجرای تاریخی، اساطیری یا داستانی، مفاهیم بدیعی را با نبوغ، ابتکار، نوآوری و گفته‌پردازی هنری، به گونه فشرده بیان می‌کند که پیش از او در حد اشاره و رمز کاربرد داشت، اما قرینه‌ای به دست می‌دهد که کل داستان از طریق آن قرینه به ذهن گفته‌یاب تداعی می‌گردد. نتیجه آن که این پژوهش ضمن معرفی نوع تازه‌ای از گونه‌های ادبی در حوزه گفتمان‌شناسی به نام ابیات روایی، بر این نکته تاکید دارد که توجه به این گونه ادبی می‌تواند در شناخت ظرفیت‌ها، و لایه‌های پنهان متن/داستان با استفاده از ابزارهای نشانه‌معناشناختی، مؤثرتر واقع شود، خواننده را به جنبه‌های پنهان ساحت شعر و اندیشه شاعر و از آن طریق به فهم دقیق‌تری برساند؛ این تداعی‌گری، گفته‌یاب را با فضاها و پنهان متن آشنا کرده، به شناخت جدیدی از جهان متن و جهان‌بینی نویسنده آن رهنمون می‌گردد اما شناخت نه در معنای لفظی کلمه، بلکه در معنای دریافت مفهومی.

پی‌نوشت‌ها

۱. در ادب پارسی آثار روایی داریم (مانند شاهنامه، منطق‌الطیر عطار، لیلی و مجنون نظامی و...) اشعار روایی هم داریم اما اصطلاح ابیات روایی با وجود مصداق‌های فراوانی که در ادب فارسی دارد، پیشنهاد و استفاده نشده است.

۲. قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَّا يَبْغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ (ص: ۳۵)

۳. حدیث مور و حشمت سلیمان؛ و آن، آن بود که سلیمان را صلوات‌الله‌علیه شادروانی بود صد فرسنگ در صد فرسنگ، بر آن شادروان خیمه‌ای، فرسنگی در فرسنگی، تنک‌تر از پوست خایه مرغ. در آن خیمه تختی، میلی در میلی، از راست او ده‌هزار کرسی زرین نهاده علما را و از چپ او ده‌هزار کرسی سیمین نهاده نُدما را. سلیمان بر تخت، علما و ندما بر کرسی‌ها و دیگر آدمیان در پیش وی بیستادی و پریان بر عقب ایشان و دیوان گرد بر گرد ایشان، فریشتگان بر اطراف با عمودهای آتشین تا هر دیو یا پری و هر که بی‌فرمان از آن مجلس بازگشتندید، فریشته‌ای او را عمود آتشین بزدی برجا بسوختی. و مرغان بر سر وی همه پر در پر یافتندی چون چتر سایه داشتند؛ باد رُخا نرم نرم به زیر آن شادروان درآمدی و آن را بر گرفتگی هفت میل در هوا بردیدی هُرست و جرس در جهان افتادی خلیق بر بام‌ها آمدی به‌نظاره‌ی آن. آن باد بدان قوت می‌رفت و آنرا با همه خلق برداشته می‌بردید هفت میل در بالا تا آن‌جا که سلیمان خواستی فرو آمدی، فریشتگان آسمان به نظاره آمدندی [هنگامی] در آن ملک و جلوه‌ی او تعجب می‌نمودی [گفتندی] که آنت بزرگوار بنده‌ای که سلیمان است، خدای تعالی او را [چنان] برکشیده. حق تعالی گفت: ای فریشتگان من، آن برکشیدن من مر سلیمان را از بهر فروتنی او راست، اگر در دل وی یک ذره کبر بودی چنان که او را به آسمان برمی‌آریم به زمین فرو بردیم. تا روزی که بر وادی نمل می‌گذشت موری نامش منذر، می‌گفت: ای موران، در خان‌های خویش شوید تا لشکر سلیمان شما را نکوبد و ایشان ندانند. باد آن سخن را به گوش سلیمان رسانید، سلیمان بکمارید و تعجب نمود و آن مور را حاضر کرد گفت: ای مور، از من چرا می‌ترسید که شادروان من در هواست و شما بر زمین. آن مور جواب داد گفت: بلی تو در هوایی ولکن ملک دنیا را بقا نیست من ایمن نیم که از نفس تا به نفس ملک تو را زوال آید تو به‌زیر افتی ما کوفته گردیم. سلیمان آن مور را دید که آن موران را در پیش کرده به سوراخ فرو می‌کرد. سلیمان گفت: تو ایشان را کی باشی؟ گفت: من امیر ایشانم. سلیمان گفت: چگونه از پس ایشان می‌روی. گفت: تا اگر مکروهی رسد به‌من رسد نه بدیشان، و حق رعیت بر امیر این باشد که خود را سپر ایشان دارد. سلیمان را از آن سخن عجب آمد. سلیمان گفت: لشکر چند داری. گفت: درین وادی چهل هزار چهل هزار قایدست با هر قایدی چهل هزار علم زیر هر علمی چهل هزار کردوس، هر کردوسی چهل هزار مور، و از مشرق تا به مغرب همه‌ی موران در فرمان من باشند. چون بخوانم همه مرا اجابت کنند. سلیمان گفت: لشکر خویش به من نمای تا ببینم. منذر گفت: چنین به تعجیل راست نیاید [اگر می‌خواهی فروآی و] دل فرو نه تا لشکر خویش بر تو عرضه کنم. سلیمان در آن بیابان فروآمد منذر آوازی بداد که: «یا ایهاالنمل اخرجو من مساکنکم». کردوس‌های موران از زمین برمی‌آمدند تا هفت روز. سلیمان را دل بگرفت؛ گفت: تا کی خواهد بود؟ گفت: اگر بیاشی تا هفتاد سال همچنین برمی‌آیند. سلیمان آن مور را بنواخت و بر دست خود نشانده گفت: چه گویی در این بساط من. منذر گفت: بساط من به از بساط تو. گفت: چرا؟ گفت: بساط من دست سلیمانست و بساط تو نسیج دیوانست. سلیمان گفت: چه گویی درین مملکت من؟ گفت: چه گویم در ملکی که پر پشه‌ای نسنجد. گفت: چه گویی درین دیوان که در فرمان من‌اند؟ گفت: رعیت فرع بر امیر بود. [گفت: چه

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۹۱

گویی درین باد که در فرمان منست؟ گفت: بادست به دست تو باد. گفت: چه گویی درین مرغان که مونس من اند؟ گفت: [اگر] تو را با خدای انس بودی با دون وی تو را انس ندادندی.

آنکه گفت: یا سلیمان، تو را به چه سلیمان گویند؟ گفت: ندانم تا تو بگویی. گفت: معنی آن بود که «یا سلیم، ان تَتُوبَ اِلَى اللّٰهِ بِقَلْبِكَ»؛ ... سلیمان را از آن حکمت‌های وی عجب آمد بگریست آنگاه گفت: یا منذر، حاجت خواه. منذر گفت: حاجت من آنست که از این معلولی درست گردم، که وی را یک پای و یک دست و یک چشم بیش نبود، و دیگر حاجت من آنست که پیرم و جوان گردم. دیر بزم. سلیمان گفت: من از این عاجزم. منذر گفت: حاجت به عاجز چرا بردارم. (تفسیر سورآبادی، ۱۳۸۱: جلد ۳: ۱۷۶۵-۱۷۶۸).

۴. وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ خَلِیْقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلٰوٰتٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُوٰنٍ (۲۸).

۵. حجر، ۲۹-۳۰ فَ اِذًا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیْهِ مِنْ رُّوْحِیْ فَفَعَّوْا لَهٗ سَاجِدِیْنَ (۲۹) فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰجْمَعُوْنَ (۳۰) اِلَّا اِبْلِیْسَ اَبٰی اَنْ یَّكُوْنَ مَعَ السَّٰجِدِیْنَ ۷۲-۷۴ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ خَلِیْقٌ بَشَرًا مِّنْ طِیْنٍ (۷۲) فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اٰجْمَعُوْنَ (۷۳) اِلَّا اِبْلِیْسَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكٰفِرِیْنَ

۶. بقره، ۳۰-۳۴ وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیْ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةً قَالُوْۤا اَنْ تَجْعَلَ فِیْهَا مَنْ یُّفْسِدُ فِیْهَا وَ یَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَ یَنۢسِفُ الْجِبَالَ یَحْمِلُهَا وَ یَنۢسِفُ بِحِمْلِهَا لَكَ قَالَ اِنِّیْۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ (۳۰) وَ عَلَّمَۤ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلٰی الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُوْنِیْ بِاَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ (۳۱) قَالُوْۤا سُبْحٰنَكَ لَعَلَّمۡ لَنَاۤ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ (۳۲) قَالَ یٰۤاٰدَمُ اَنْۢبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ فَلَمَّآ اَنْۢبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِهِمْ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَّكُمْ اِنِّیْۤ اَعْلَمُ غَیْبَ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ اَعْلَمُ مَا تُبۢدُوْنَ وَ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ (۳۳) وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسۡجُدُوْۤا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْۤا اِلَّا اِبْلِیْسَ اَبٰی، وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكٰفِرِیْنَ، بقره: ۳۴. وَ اِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسۡجُدُوْۤا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْۤا اِلَّا اِبْلِیْسَ اَبٰی... (طه: ۱۱۶).

۷. نیز رجوع شود به: تفسیر طبری، ج ۲۲، ص ۴۰ و ۴۱ و ج: ۵ ص: ۱۴۳۴؛ میبیدی، کشف‌الاسرار، ج ۸ ص ۹۴-۹۵؛ و ابوالفتوح رازی، روح‌الجنان، ج ۴، ص ۳۴۹-۳۵۰.

۸. از نمونه‌های دیگر که حاوی روایت ضمنی هستند:

گره به باد مزین گرچه بر مراد رود که این به مثل باد با سلیمان گفت

(حافظ، ۱۳۶۲: ۱۹۲)

سبزه خط تو دیدیم و ز بستان بهشت به طلبکاری این مهرگیاه آمده‌ایم

(همان: ۷۳۴)

من ملک بودم و فردوس برین جایم بود آدم آورد در این دیر خراب‌آبادم

(همان: ۶۳۶)

- هش دار که گر و سوسه عقل کنی گوش آدم صفت از روضه رضوان بدر آبی
(همان: ۹۸۶)
- من آدم بهشتی‌ام اما در این سفر حالی اسیر جوانان مهوشم
(همان: ۶۷۴)
- از دل تنگ گنهکار برآرم آهی کآتش اندر گنه آدم و حوا فکنم
(همان: ۶۹۶)

کتاب‌نامه

- ابواسحاق ابراهیم‌بن منصورین خلف النیسابوری (۱۳۸۲) **قصص الانبیا**، به اهتمام حبیب یغمایی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
- ابوبکر عتیق نیشابوری (سورآبادی) (۱۳۸۱) **تفسیر سورآبادی** (تفسیرالتفاسیر) تصحیح علی‌اکبر سعیدی سیرجانی، جلد ۳، تهران، فرهنگ نشر نو.
- ابوالفتوح رازی، حسین‌بن علی (۱۳۷۶) **روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن**، تصحیح: محمدجعفر یاحقی، آستان قدس رضوی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- احمدی بابک (۱۳۷۸) **ساختار و تأویل متن**، چ: چهارم، تهران، نشر مرکز.
- اطهاری نیک‌عزم مرضیه (۱۳۹۳) «**تحلیل زمان و شاخص‌های زمانی در ضرب‌المثل‌ها با رویکرد نشانه‌معناشناسی**، مورد مطالعه «**زبان فارسی**» جستارهای زبانی، شماره ۱۹، صص: ۱-۲۶.
- بلعی ابوعلی محمدبن محمد (۱۳۸۰) **تاریخ بلعی**، تکمله و ترجمه تاریخ طبری، تصحیح و حواشی محمدتقی بهار (ملک‌الشعرا)، به کوشش محمد پروین گنابادی، تهران، انتشارات زوار.
- تفتازانی، سعدالدین مسعود عمر (۱۴۲۲) **المطول**، تحقیق: عبدالحمید هندآوی، لبنان، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- تولان مایکل (۱۳۸۶) **روایت‌شناسی**، درآمدی زبانشناختی-انتقادی، ترجمه: فاطمه علوی و فاطمه نعمتی، تهران، انتشارات سمت.
- جلال‌الدین محمد بلخی (۱۳۸۷) **غزلیات شمس تبریزی**، مقدمه، گزینش و تفسیر: محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، سخن.
- حافظ، خواجه شمس‌الدین محمد (۱۳۶۲) **دیوان حافظ**، تصحیح و توضیح: پرویز ناتل خانلری، تهران، انتشارات خوارزمی.

تبیین عنصر شناخت در ابیات روایی از منظر گفتمانی (منصور پیرانی) ۹۳

حیدری مریم (۱۳۸۶) بررسی ساختار روایی در غزل فارسی، فصلنامه زبان و ادب، دوره ۱۱، شماره ۳۱، خرداد ۱۳۸۶، صص: ۲۴-۳۸.

خرمشاهی، بهاءالدین (۱۳۸۲) حافظ حافظه ماست، تهران، انتشارات قطره.

دیلتای ویلهلم (۱۳۹۴) شعر و تجربه، ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی، تهران، نشر ققنوس.

روحانی رضا و احمدرضا منصور (۱۳۸۶) غزل روایی و خاستگاه آن در شعر فارسی، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، دوره: ۵، شماره ۸، صص: ۱۰۵-۱۲۱.

ریکور، پل (۱۳۷۸) زندگی در نیای متن، ترجمه: بابک احمدی، تهران، نشر مرکز.

شفیعی کدکنی محمدرضا (۱۳۷۶) موسیقی شعر، ج: پنجم، تهران انتشارات آگه.

شفیعی کدکنی محمدرضا (۱۳۷۲) صور خیال در شعر فارسی، چاپ پنجم، انتشارات آگه.

شمیسا سیروس (۱۳۸۶) فرهنگ تلمیحات، تهران، انتشارات میترا.

شمیسا سیروس (۱۳۸۸) یادداشت‌های حافظ، تهران، نشر علم.

شمس‌العلماء گرکانی، حاج محمدحسین (۱۳۷۷) ابداع البدایع، به اهتمام حسین جعفری، تبریز، احرار.

طبری محمدجریب (۱۳۸۳) تاریخ طبری «تاریخ الرسل و الملوک» ترجمه ابوالقاسم پاینده، ج: ششم، انتشارات اساطیر، تهران.

طبری محمدجریب (۱۳۵۶) ترجمه تفسیر طبری، جلد: ۱، ۲، ۵، مترجم ناشناس، تصحیح حبیب یغمایی، چاپ دوم، تهران، انتشارات توس.

غنی قاسم (۱۳۷۵) تاریخ عصر حافظ، بحث در آثار، افکار و احوال حافظ (ج: ۱)، ج: ۷، زوار، تهران.

مولایی محمدرور (۱۳۶۸) تجلی اسطوره در دیوان حافظ، تهران، انتشارات توس.

مولف ناشناخته (۱۳۴۸) تفسیر قرآن پاک، تصحیح: علی رواقی، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.

مبیدی رشیدالدین فضل‌الله (۱۳۷۶) کشف الاسرار و عده‌الابرار، تصحیح: علی اصغر حکمت، ج: هفتم، تهران، امیرکبیر.

نجم‌الدین رازی (۱۳۷۴) مرصادالعباد، به اهتمام محمدامین ریاحی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

الهاشمی السیداحمد (۱۹۹۹) جواهر البلاغه فی المعانی و البیان و البدیع، ضبط، تدقیق و توثیق د. یوسف الصمیلی؛ بیروت، لبنان، المكتبة المصریه.

همایی جلال‌الدین (۱۳۸۴) فنون بلاغت و صناعات ادبی، ج: دهم، تهران، نشر هما.

همای شیرازی (۱۳۶۳) دیوان شعر، جلد دوم، تصحیح احمد کرمی، تهران، نشر ما.

یارمحمدی لطف‌الله (۱۳۹۱) درآمدی بر گفتمان‌شناسی، تهران، انتشارات هرمس.

- Atharinkazm, Marzieh (2019), *La culture et les points de vue dans les proverbes français et persans: De la sémiotique à la sémantique*, thèse soutenue sous la direction Pierre-Yves Raccach, Université d'Orléans.
- Barthes, Roland, and Lionel Duisit, (1975) *An Introduction to the Structural Analysis of Narrative*, New Literary History, Vol. 6, No. 2, On Narrative and Narratives, Published by: The Johns Hopkins University Press, pp. 237-272.
- Cuddon, J. A. (2۰۰۷) *A dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Revised by: M. A. R. Habib, 5th ed, Blackwell Publishing and Wiley-Blackwell.
- Habib M. A. R. (2005) *A History of Literary Criticism, from Plato to the Present*, Blackwell Publishing Ltd.
- Martinet, André (2003, 1er édition 1960). *Éléments de linguistique générale*. Paris, Armand Colin.
- Peck John and Coyle Martin, (2002) *Literary Terms and Criticism* (How to Study Literature) 3rd edition, Publisher: Red Globe Press.